

108

МАРКО МАРУЛИТ-СИЦИТАНИН

Да ли је одвике смело рећи: да су хуманости позног Средњег века била разбијена људи, а зато се онојам талентима важе виртуози него творци. Тај позни Средњи век није више хтео схоластику, као суху спекулативну теологију; али није хтео ни Ренесансу. Йди су се дакле разбијали: ко ближе облици Ренесансе, а ко, као Марко Марулит, много ближе облици Средњег века. Са извесним подацима врло личне природе Марулит је био прсталица строго хришћанске етике Средњег века?

Ренесанса, шта је жалео? Жалео је космичко простарање човека, а хрибност да човек прелази све тврде границе које томе простарању постављају појединачи моменти живота. Није Ренесанса потпуно успео. Знамо, на пример, какве је мисли и песме оставио један од најјачих гена је Ренесансе, Микел Анђело. Рећимо: да слободну човеку на крају изражена нема спаса, да се дуаи руке на прагу уласка у бескрајни космички свет. А затим, у једном сонету, завипио је Микел Анђело: да ни сликање ни вијоње не умирују душу, јер она, напослетку, тражи љубав божју што је на прсту разирила руке да нас загрли. Је да то у Микел Анђелу збогатаи Средњег века? Је ли хришћанство уопште? или његова лична ексцез, без које није ниједан изражен дух човечији? Тешко је одредити. А шта је жалео Средњи век? Жалео је, насупротив космичком простарању, хришћанску аскетску релукицију човека, бекство од живота као суне твистана, за љубав једине љубави према Богу и вечном духовном наготу после овога живота. Ни-

je ni Srednji vek potpuno uspeo. Bogoslovie je davno već za-
 lutalo bilo u suha nadmudrivanja; u poznatu apsurdnost: da
 o istoj stvari mogu važiti dva istine, jedna po Aristotelu,
 druga po dogmama Hristove crkve. Asketska literatura je po-
 stala česta erudicija; srcem i dušom su hrišćansku mastiku
 osećali i živeli samo izabrana pojedinici, a među onima če-
 sto ne ljudi redovnici, ljudi monaškog i svešteničkog stале-
 ша. Није ли бачи Марко Марулић био такав пример; није ли
 било још за негова живота писано да он у хришћанској теоло-
 гији и философији, и хришћанском животу, наткриљује свештен-
 ство онога доба; није ли он сам писао много читане странице
 о свештенику који једно говори а друго живи; и о ономе ко-
 ји из манастира бежи интраг у свет. - *De doctore qui alter
 docet, alter vivit. De illo qui de monasterio redit in seculum.*
 Надбискуп сплитски, Бернардо Зане, савременик Марулићев,
 давао је Марулићу за право, издајући строге наредбе: да мо-
 наси носе тонсуру а не фризuru; да не носе другачије одело;
 да не иду у манастире.

Писци и песници који су живели у том судару струја,
 заиста су се морали ломити у два правца. А што им је на о-
 бе стране могло валати у оно "латинско" време, била је вир-
 туозност у имитовању форме класичних песника; виртуозност
 у латинском језику; виртуозност у теодвјској ерудицији; и,
 отицао су у Италији један Ариосто, један Бембо и Савинаро
 почели писати матерњим народним језиком све врсте спелова,
 виртуозност, у Балмацији, да се на "словинском" језику пе-
 вају не само покладне и здраве песме, него и оно што се пре-
 само латински писало, библијски епоси, молитве, похвале све-
 цима. Таленти су се дивље сви од реда, они за науку, они за
 хришћанску етику, они за поезију, неговали и развијали у

смысле виртуозности. Писци се угледали на некога; или су примењивали нешто; ученост им није тешка за оригиналним идејма, него за огромним скупљачким напорима ерудиције; преводи су објављени у првом реду ради језичких и метричких утакмица; чак пригодна песма није била израз чистог окупљања, него служба прилици или политици. Са тредицијом Средњег века може се донести у везу још један важан момент у животу и реду тадашњих писаца: амбиција да се стече име у целој културној Европи онога доба, наравно са литературом коју чита пре свега учен и образован свет; другим речима, амбиција писца течно и елегантно латински. Тако можемо разумети да је Далимација у XV и XVI века, када је сав свет умео читати Петрарку у италијанском оригиналу, да је та Далимација добила, на пример, чувену Петраркину Молитву блаженој Деврице не само у преводу Хваренина Бранка Божић-вића на хрватски језик, него у преводу Марка Марулића на латински језик. Виртуоз Марулић радио је тај луксузни превод зато што је знао да је много боље него одлично латински, и волео литературну гимнастику на том тада још увек највише цеоеном језику. У то време, заиста, латински језик је још владао на универзитетским катедрама, великим делом на црквеним проповедаоницама, у писаном и штампаном тексту свега теолошког и философског, у слогу наредба свих власта, и у слогу поезије која је била безмало увек наредоучителна или философска. Ако се данас неко оновремени родно се даром да свлада тај ве много лакши језик, он је, и због језика и због духа времена, свој талент упућивао, па и ломео, да произведе оно што се латински писало и читало: а не баш часту теологију, а оно хришћанску моралну и побожну и естетску поезију.

То би била основна скаца судбине и Марка Марулића Сплитанина, *Marcus Manilius Spalatensis*, како се звао на својим латинским делима. Марулић се родио тачно на средини XV века, 1450; и живео у том веку 60 година, а у XVI веку још 24 године; што значи да је претежно фигура XV века, фигура правог Средњег века по духу, онога века који се, нарочито ван Италије, још јако опарао Ренесанси, још чврсто држао уз строго црквену традицију, а уз строго хришћанску етику, а не западу, уз строго католичку етику. Јасније речено: Марулић је припадао менталитету који се још строго држао веровања у двојство човечије природе; у борбе у којима се материја и дух стално сударају и у фрагменте разбијају.

Високо своје образовање стекао је Марулић на тада чувеном универзитету у Падови, где се скупљала цела тадашња културна Европа, било као професор било као студент. Радио је Марулић необично озбиљно, а већ као јан се издигао једном наривно на латинском језику испеваном песмом у част млетачког дукља Николе Марцела. (Силат је тада био под влашћу млетачком.) Ето је Марулић, као студент књижевности и као хуманист, учио у Падови? Познао је грчку и латинску антику у смислу књижевности и филозовских и метричких строгости пре писму. Познао је грчку филозофију уопште, али, у оно време, нарочито Аристотела. Односно, Аристотела применог од његових следбеника схоластичара у теолошким спекулацијама, у савињању богословских дисциплина у суву логику, и у цепање логику на још сувише недмудривање, - и, познао је Марулић истог тег Аристотела, много живље и животије приказаног према учењу чувеног Арабљанина Авероа, који је са Аристотелом отаџно био у пантеизам,

и у веровању: да је Бог - овај свет. Аверизам је био посебна дисциплина на свима тадашњим универзитетима, па и у Падови. И то, у Падови, са овом тврдњицом: да су за аверизам: падовански универзитет, Данте, и францисканци; а против аверизма: Тома Аквинац, доминиканци, и песник Петрарка. (Познато је Петраркино жестоко католичко мишљење: да је "Авероје био бесан пас који је лајао на крст".) Марулићу је нестанин за аверизам био чувени професор Николато Верина. И мога бити се и нестаном Верине мога тумачити: да је Марулић, иако сав предан црквином хришћанству и епископском животу, ипак одмахне од схоластике - колико је успео - и као писац се трудио да говори срцима и думима људи и све више широким слојевима људи. Учене расправе између схоластике и аверизма биле су у Марулићево доба такође већ добрим делом - виртуозност. Не само зато што је Ренесанса освајала, него и зато што врло великих умова није више било. У XIII веку, првом Средњем веку, стајало је у борби генијални Тома Аквинац, који је имао моћ духа и маште да остане при чистој теолошкој стручности на бази Аристотела и логике. А стајало је у борби Данте, гениј поет, који је имао моћ духа и маште да остане догматичан хришћанин, а мисли и ради са целом световном и папавском класиком, са филозофима, са херојима, са грешницама сваке вере и јереси којима је он понекад био у сају далеког места. У XV-ом веку се више није могло што је могао XIII век. Освајала је Ренесанса са својим модерним хуманизмом; средњовековни хуманисти су запали у виртуозитете; егзактне науке, које су почеле да се снаже, задрживале су тежке борбе против цркве, још свеомгушње у светском управљању и суду. И тако се XV век, и Марулић у њему, домио: насу вере могла прихвати хармонију

теле и духа у човеку на антички начин, просто на osnovи недиференциранosti; а нису још могли да прам- ту хармонију на начин ренесансног схватања које је индивидуалном човеку давало велику слободу тела и духа.

Под тим углом треба прегледати Марулића. Средњовековни хуманизам је још ту, али неки хуманисти гледају више уметност, у литературу која је сва у служби цркве, вере, хришћанске етике, и зато била искључиво латинска; док други хуманисти гледају више, унапред, иду за струјом Ренесансе, пишу и љубавне и љубавне и несталне похвалне песме, и драмате, и спосове на библјске теме и на светске теме - још понекад на латинском језику, али све више и више на матерњем народном језику.

Марулић није стојао сам у тежешкој пошљивости Далмације; имао је другова, савременика писца и песника у Дубровнику, на Хвару, у Шибенику и Трогвиру, па и у самом Сплиту. Да споменемо само најбоље у Дубровнику и на Хвару: Дубровчане Ђурика Менчетића и Ђорђа Ђурића; и Хваране Хри- била Лукића и Петра Хекторовића. У смислу чисто уметничке вредности, у смислу живог и бујног поетског духа и песничког ритма, Марулић се са тим својим савременицима не може мерити. У Марулићу није било дарског темперамента ни вреле маште. Али је Марулић, благодарећи високој својој писмености и култури, дигао своје спосове до литерарне вредности; а како је био нешто старији од двојице Дубровчана, и доста старији од двојице Хварана, припада му место најстаријег уметничког песника на матерњем језику делматинских Словена. Издвајао се Марулић међу својим савременицима песница још нечим: особитим цртама карактера, и сасвим крупним, европ- ским калибром плоче латинског. Марулић се није женио, и ни-

je se kaluđerio, ali je svom svojom književnošću, i svim svojom životom služio iskonskim idealima hrišćanskog morala i najljepše vjere. Kako je pisao, tako je živio. U ono doba, kad se već spremala reformacija i oцепeње od iskvarenog katoličanstva velikog dela katoličkog sveta, to je bila retkost, a u svetovnom životu, može se kazati, i jedinstven primer. Marulić je u dva maha, mlad i stari, išao u manastir na ostrvu Poltu, ali je oba puta bio nastrag, vraćao se u kuću svojih stana u Splitu. U Dobrim naučnicima, spevu na hrvatskom jeziku, objašnjava je to sledećim стихovima:

... stana redovnih (редовника), to mi je jad vekni;
gdi najti покој mних сигурно, утеки -
vezda svoje vođe, tere zla хотинства,
нескладе доводе, a malo јединства.

Još za života Marulićeva, pisali su ga u svojim delima i sticali kao uzor moralnog čoveka, духовно високо uzdignute ličnosti. После смрти његове написало се био велики број ретких епитафа. Хекторовић га је оневао у свом Рабану; Зоранић у својим Планинама; пасало се о њему као "о првој звезди даламатинској после св. Јеролима". Најбоље од свега сведочи о Марулићу само дело његово, латинско на првом месту, а затим и оно на матерњем језику: да је мислио и живео аскетски; да је био особит пример мистика који, остајући створа у границама теологије и своје цркве, ипак себе и друге учи да човек сам у себи може да изгради свети живот и спасење.

Има, некако по правили, и у Марулићевој младости комадић хронике о типичном богатом и младом племићу; становнику једног од богатих наших приморских градова који су и

грели важne uloge u kulturnom oslikavanju Dalmacije sa Italijom, i u politickom zivotu Dalmacije sa Venecijom. Kao splitski plemić, Marulić je neminovno morao učestvovati u svečanostima pri dolasku mletačkog kapetana, i druge mletačke gospode; morao je imati i nekih plemićkih dužnika u gresu; morao se odavati po plemićki. A odrijelo se do danas jedno predanje po kojem je neko vreme učestvovao i u galijantnom životu plemića. Prema putopisu jednog stranca, i prema lokalnom usmenom predanju, Marulić je sa svojim prisnim drugom, plemićem Papalićem, otprilike onako kako se to radilo u starom Rimu, naizmenično sa tim svojim drugom, volio sestru, ili kćer, možda i ženu jednog splitskog plemića; to jest naizmenično, jedan od dvojice u ljubavnom zagraju, a drugi u dvorjatu na straži. Padla se lestvicama od umeta, i ulazila dragana kroz prozor. Jedne večeri, preko reda, Papalić zamoli da Marulić njemu ustupa mesto. I bi tako. Nož odmah, a Papalić se ne spusta. U neke časove pada kroz prozor teška vreća, a u njoj mrtvo telo druga Marulićevog, otsečene glave. O ovome događaju nema jasnih ni zvaničnih potvrda. Marulićev biograf, savremenik i prijatelj, Nikola Natalis, ne koristi o tome ni reči. Mora se dodati da je Natalis pisao više duhovnu nego opštu biografiju Marulićevu. I ne sme se zaboraviti da se u ono vreme biografija pisala više radi primera potomstvu nego radi pune istine: preterano su podvlačene vrline i zasluge, a gresi i zablude su ostavljani božjem sudu. Toliko se zna, i potvrđeno je, da se Marulić oko 26-te godine života pretao obdasci u plemićko odelo; zatvorio se u sobu i predao naučnim studijama i čitanju; proveo bezmalo monahijski život, slušao svojega dnevnišcu, strogo postao, hutaio, čak se i bicevao. Da li stoga

da bi kateo: zašto mu je Bog one noći spasio život; da li zato da ne bi zaboravio strasnu sudbinu kruga; da li radi novoga i boljeg života - to se ne zna. Depetaju se, u osećajnim ljudima, nagle promene koje nikome do Boga nisu jasne. Istakao je malo preterano tvrdio da je Marulić 40 godina proveo u svojoj sobi. Bas iz vlastitih Marulićevih pisama, a napose, znamo: da je putovao u Rim, pa i po celoj Italiji, skupljao stare zapise i studirao ih; a kasnije da je počeo, s drugom jednim, "tumačio", kako sam reče, po Solinu, opet radi starih zapisa, a i radi podataka koji su mu trebali za knjigu, latinski pesnu: O delima dalmatinskih i hrvatskih kneževa.

Marulić stoji u jugoslovenskoj istoriji književnosti sa dvostrukom slavom: domaćom i svetom. Rečeno je već, on je najstariji posada verifikovani pisac umetničke poezije na jeziku dalmatinskih Slovena; a zatim, on je bio u svoje vreme ne samo najpoznatiji dalmatinski književni figura u kulturnoj Evropi, nego su njegova dva glavna dela u latinskoj prozi više prevođena, a u više izdata rasturana po Evropi nego slična dela pisaca iz velikih kulturnih naroda. Na materijem jeziku je Marulić pisao u stahovima, na latinskom uglavnom u prozi. Od dela na materijem jeziku, za života pisceva istupiti je samo, u šest pesama, biblijski ep Judita. To je ona slavna ulovica Judite iz Starog zaveta koja je i očuvala svoj obraz i oslobodila svoj narod ubivši neprijatelja, Asirca Holoferna. Radi se dakle o duhovnom snopu, a o religioznom herojstvu. Marulić тумачi junstvo svoje heroine u vezi sa njenim religioznim životom: klostret je nosila, nepalom se posila, na kolенима Бога molila. Pesničke vrednosti, u smislu organske neke ideje, ali bar organske interpretacije duhovnog komple-

ког удвојце Јудите, нема у смену. Познато је да су ту фигуру обрађивали већ писци петог и шестог хришћанског века. Али је Марулић написао писмо Јудиту у правилним стиховима са римама, а то уз виртуозно слагање рима, не само не крију стихова него и на полустиховима. Језик је привлачно тежан, местимично сличан од народних елемената. Не треба заборавити да то није младалачко дело, напротив, појавило се 1621-не године, овага три године пред смрт 74-годишњег отаца. Остали Марулићеви спорови и песме неговне у две рукописне збирке, у којима су састављачи делимично јасно, означили које су песме Марулићеве, а делимично нису то учинили јасно. Научни испитивачи су верификовали доста велики број састава. Сва та спорова, сам једна какава песма, и једног сатиричког фрагмента - али и та на крају се нерасуочено - све остало је оно што је Марулић искључиво радио: пример и поука из богородан живот, опомена срну човеку да воли узвишене ствари и узвишене латине. На пример, спорови: Од муке Боукрстова; Од љубави божје човеку; Гдега мистика говори; Гдега прагматизира разум и човека. Навешћемо неколико стихова, да би се видело, прво, како је садржина хришћанских Марулићевих песама махом пародира познатих светих текстова; и, друго, да би се видело вештине Марулића латинског писца да гради стихове "слованске", а простом јудма упућено. Из спева Јуда да гради
Од ова два нам говори:

Остави свету свет, тер позри на мене,
јер је као цвѣт, на прицвѣт тер вене.

Ка си сад жив и здрав, скоро ћи земља бит,
да с' јача нег је лав, хоће те смрт добит.

Из спева Гдега прагматизира разум и човека, у одељку где

се човек жели разуму на страдања од болести:

Када је бол мала, устрпи с', ласна је;

Кад је узбуђена, устрпи с', крива је.

У издању Југославенске академије знаности, у серији Стари хрватски писци, могу се наћи, и са интересом представити Марулићеве хрватске спевове; има доста живих и топлих одломака, упркос увек истој тенденцији у духу певања. У Марулићу је било искреног одушевљења за духовни живот, и за оне које је желео научити како се духовно живи.

Одрађенија је, и већа заслуга и слава Марулића латинског писца. Латинско дело Марулићево садржи: нешто стихованих ода и химни; богословско етичке радове; полемичке списе; (на пример, о томе да се св. Јеролим није радио у Италија него у Далмацији - *Manci Maruli Spalatensis in eos qui Beati Hieronymum Italiam esse contendunt*); историске радове, као већ поменути рад о делима старих краљева; чисто филозофска дела, као, на пример, *Psychologia de ratione divinae humanae*; археолошка дела. Међутим, две су књиге оне што је исцрпило сву ученост Марулића хуманисте; сну топлину његове душе која је осетала да бољег учитеља човеку нема од примера живог и препричаног; да место догма и заповеди треба читаоцима саопштавати, упрavo прелати напоре и јунаштва лауди за узвишење и очишћење живота. Та два дела исцрпила су и сву вештину бриљантног латинског стила Марулићева. То су дела која су се, особито једно од њих, која су са деценијама прештапавала у оригиналу и у преводима по разним земљама културне Европе, у Немачкој, Француској, Низоземској, Италији, Португалији. Прво од тих дела, штампано у Венецији 1501-ве године, јесте *Evangelistarium Manci Maruli Spalatensis*. Евангели-

старихум, врсте етике на основица углеаном Старог и Новог завета. Материјал је разрађен у три главна правца ново-заветне идеологије: вера, нада, љубав. Развијајући теорију и праксу вере, Марулић је модеран: упоређо са вером у Бога иде проблем вере у човека уопште, а свакога од нас у самога себе. У истом смислу, надање човеково је Марулић превео од пасивног чекања божје малости у активност човекову у животу, у свакидашњу праксу живота. Говори се у тим поглављима опшрно о јелу и паћу, о посту, о бледи и спавању, чак о лежању, о послушности, итд., као условима за изду на божју сарадњу са човеком. Најважни део Евангелистаријума заузимају одељци о љубави: према Богу, према ближњем, пријатељу и непријатељу. И ту се Марулићев човек уводи активно, са дужностима, у мајстерију љејства љубави. Много се говори о миру душе и тела, о браку и избору жене, о васпитању деце, о милости у неким разноврсним облицима и смисловима, о гњеву, о злом језику, итд. Укратко, Евангелистаријум је покушај једне практичне књиге из паре не једног калуђера, него једног ученог хуманисте. У оно време то је било ново, а врло пријатно. Додуше, постојале је већ дивна и широм света позната, а данас читана књижица Августинца монаха Томе из Кампена, *De Imitatione Christi*. То дело је бесумије силно танзуло у Дуку и Марулића, савременика Томина - премда је Марулић заступао мишљење да је књижица дело парисног каноника Јована Гертсона, развије већ умрлог. (Човек, такав је отида је, више воли признати за слугу умрлом него свом живом савременнику.) Од Марулића нам је остао и први превод на наш језик тог делаца. Али Марулић, кад је сам предузео да напише дело сличне тенденције и програма, није имитовао Тому из Кампена. Он се одушељаво

топлином Томине писала, обраћањем писца широким слојевима људи, можда и категорисањем идеја и материјала, али ће он, Марко Марулић, своје главно латинско дело *De Institutione bene vivendi, per exempla Sanctorum* - Упутства и поуке за богоугодан живот по примерима светих људи, изградити на свој лични начин. Унесен је у то дело огроман материјал ученог хуманисте; али, та права мала енциклопедија богословско етичке изложена је на начин непосредно човечан, у примерима, прицима, легендама, чудима, метафорама, цитатима. Та и таква Марулићева књига у пуном је смислу реално погледна и угодна. Привлачујућа је и хвалећи је, писци су је називали "божанском етиком"; премда је њена привлачност долазила стварно баш од "човечавског" елемента у тој етици. Први пут је дело штампано и издато у Венецији, 1506-е године; а за сто педесет година доживело је деветнаест издања. Према Евангелистаријуму, ово дело значи: већи обим, далеко већу популарност, несравњено богатији материјал, несравњено живље и топлије обраћање широким слојевима људи која мисли за бољи живот и душу. Узгред нека је речено, и забележено са задовољством, да смо ту књигу, у једином примерку, са на крају додатом песмом *Carmen de Doctrina Domini nostri Jesu Christi pendenti's in Cruce*, пронашли у Универзитетској библиотеци у Београду међу књигама које су дошле као поклон са библиотеком Војвођанина Јоце Вујића из Сента.

Дело *De Institutione bene vivendi* постаје богословско у смислу средњовековном, тек у последњој књизи, тамо где је реч о стварима које ми данас не можемо признати као чистијачке појаве и резултате: о јаволима, о устајању мртвих, о сигурним знацима за долазак страшног суда, о визијама не-

мо се муче грешници у паклу, и томе слично. Иначе је то дело један пријатан и поучан аскетски бреловник, који се може читати са интересом иагде да се случајно отвори, да ли на поглављима о сиромаштву или богатству, о одевању или о голотињи, о ћутању или о брбљању. Материјал за илустровање идеја и идеологија непрегледан је. Сакупио је то и категорисао човек који је сигурно на памет знао Стари и Нови завет, и прочитао на једаред сву богословску литературу Истока и Запада; животе светца, мученика, пусташа; збирке о чудима; записе о болестима и небесним појавама; календаре, мистерије, разна културно историјска дела, итд. Занимљиво је, на пример, видети шта је све Марулић знао, сакупио као материјал, о одевању људи. Могли бисмо ту почети од онога монаха у пуштању који је, пошто се поцепало одело у којем је оставио свет, горњи део тела облачио само у косу и браду, а доњи, нарочито "где су стајали делови", прекривао латњем и границима - па ићи до детаља о одевању и кићењу раскошних куртизана и других богатих жена. Сав сакупљени материјал сложен је, како већ рекосмо, у врсту енциклопедиског речника. Под сваки заглављем налазе се, у ситним одељцима, често само редом два, примери и наводи из свих векова хришћанства, из целокупног живота католичке цркве, из аскетских напора целог човечанства, како је то записано у делима грчких и латинских богослова, монаха и историјских хроничара. Наравно, из књиге строго средњовековног хуманиста Марулића изостали су философи, и много лични и од прве еманциповани мистичари. Упада у очи, на пример, да Марулић чак и једног славног св. Августина у овој својој књизи релативно мало помиње. Има овоје место св. Августин у делу Марулићеву: *De Quatuor Ecclesiarum Doctoribus*, али тамо је приказан као бискуп, теолог и апологет западне цркве. У делу о коме је овде реч, морао

je Sv. Avgustin, zbog njena praktičnog smisla, biti navođen više kao mistik i svetac. A tim putem su u estetici i mistici sv. Avgustina otprilike mnogi elementi Oriente, elementi mistike koja se više živela ličnim duhom nego teorijama. Uostalom, Marulić sam živio ju je ličnim duhom. Ali to bio i jeste primer za pomenute razbijene i lomljene mentalitete onoga doba.

U svom najboljem i najčovečnijem delu, Uputstvo i pouke, nije Marulić nikad ono što se u modernom smislu reči подразумева pod slobodnim tvorcom iz slobodnog talenta. Marulić je, po pravilima i adetu onoga doba, подређивао свој талант ерудиту и филологу у себи и овде кад је писао на матерњем језику, а кдмо ли на латинском. Латинитина је у оном добу смела бити или античка или хришћански надахнута. Па ипак, пробијаће код Марулића жив човек не само из хрватских спехова него и из латинитине. У књизи Упутство и примери он просто разговара читаоца кроз онеј енциклопедски речник. Није причице, описе природе, начине живота, речи и поступке својих богоугодника тако, да се читавац наизменице диви, боји, узбуђује, смеши и смеје. Ако се сме рећи, Марулић је, за добро што ширег слоја људи, од своје учености начинио у том делу једно ерудитно перенило, један календарског или повору ташкоба и лепота, грозота и живности богоугодних чиница с ове и с оне страна човечје смрти. Рођен писац, и књижевно израђен човек, Марулић је знао увек наћи поему, и у просто човечном, и у светачком, и у апсурдном. Марулић је можда последњи средњовековни писац од ранга, и већ непредног духа, која је успео да у врло ученом и опет занимљивом делу истакне у привлачној форми средњовековно хришћанство и укус за есезу.

Од укуса за везу има код Марулића можда мало и сувите. Дисциплину он врло претежно своди на стегу и мучење тела. Пост, неспавање, бдење, књиже тела, ваљни су и стални мотиви. Послушност, ако треба, може да иде до изнуривања живца. У оно време то се није сматрало суровишћу него методом. Нека се нико не занемари сувите ако свопшито да ону познату, како волимо назвати "језуитски свјерепу" *penitence caelaver* није изваслио Лојола, него много пре него блаци и душевни св. Францискус. Вероватно је требала! У поглављима о посту, напротив, има код Марулића симпатично предање да Никола, епископ Мирски, још у пеленама, средом и петком, није хтео сисати, и тако, "и не знајући још шта је то јести, већ постити". Неспавање и бдење изгледа да су Марулићу лично били или велика мука или велика победа - једнако се на то враћа. Наводи нам се писмо св. Јеролима девици Евстахији: да "јавола не може победити овај кога сан може да надгледа." Опет св. Јеролим, домаћи делматински светац, како знамо, писмо је о св. Аларкону: да је целог века лежао на шљунку, јер пророк Амос опомиње: "тешко вама који лежите на постелима од слонова кости, и чините хиљаду нечасних и срамних ствари у постели". И тако даље, ваздан занимљивих примера за демонску комбинацију спавања и излежавања са недостојним делима и мислима. И ко би ту смео сувите енергично да опонира Марулићу! Из разлоглости, узасмо Евангелистаријум у вези са тим Марулићу пратим мотивом. Аккуратно: *De maiore somnolentiae*, а у текстовима око тога, у разним верзантама, оно што је о спавању мислио Делматинац св. Јеролим: *Raro videbimus eos qui somniculosi sunt a libidinibus et a deliciis abstinere* — "Реткост је да се спавањива људи могу уздржати од сладострашћа и блуди". У поглављу о по-

служности, у књизи Упутства и поуке, читамо о монаху који је, по наређењу духовног старешине, једно исто одело једнако парео и поново шио; или воду вадио и просипио. Када читалац дође до поглавља О самоћи, очекује да ће бар ту бити реч само о контемплацији душе. Не. Сам душе, важно је знати да тело у самоћи живи по мракним јамима и у отравним пустињима, и да је такав живот трајао некад и по сто година. Мислимо да је ту аскетска поента у "сто година", то јест, у напмени да нема околности на божјој земљи које би биле искључиво шкодљиве. Како је већ раније било речено, сви напоменути примери, какви год били, Марулић им нађе, ако не аскетску, онда литерарну поенту, која се урезује ако не увек у душу, а оно у памћење.

Да се читалац не би заморио женом причине, Марулић има и цитата мудрих одговора и мишљења. У поглављу О смирености наводе се речи једнога папе кога је неко одвине хвалио: "Моли Бога, брате, да сам ја достојан тих хвала; као и да ти бућеш достојан да твоје мишљење не заслужи супротно мишљење." Цитата опет одмећују визије и чула. Тамо где се говори о искључивом читању светих књига, чујемо опет св. Јеролима. Када је полезио за Јерусалим, понео је био за читање Цицерона, римског филозофа. Па му се приснио суд божји над једним човеком: са строгом опоменом да само свете књиге треба читати. Имамо уосталом на другом месту и директно од Марулића текстове са сличном садржином. У предговору књизи Упутства и поуке каже Марулић: "Нема остена ко хоће при Катону, Цицариону, Камилу... Сократу, Питагори и Платону; ми ћемо више за делима и животима патријарха, црвених оца, пророка, Христа, апостола, светаца Старога и Новог завета... Оставимо се отроумности филозофа, јер само они

што вероваху у Бога, истину народе." А у поговору из "Ван-галестариум" каже Марулић још савети ју критику на сва оне који не живе богоугодно: ... "у фалософима, реторима, песницима са оба врха Парнаса... све је ниже од чистог живо-та у вери, нади и љубави." Марулић философе и реторе назива грчким изразом магос, што ће рећи нехришћански свештеници, а не мађиници. У другој глави друге књиге Унутрешња и поука има поглавље: *De fide Christi contra magos*, а као један од аргумената на ствари, да је нам се ово: Цар Константин беше једном позвао у Цариград на дискусију кри-вене оце и магосе. Један од тих мађиника усред говора којим је нападао веру Христову, неочекивано онемо, и даване рукама знаке да се осећа победеним.

Понекад се човек тргне: колико је Марулић више био човек Средњег века него Тома из Кемпена, или, свеједно, Јован Герсон. Марулић је упорно био фигура средњовековна. Када кара и не одобрава, воли да грмне и директно удари. У књи-жници Тома из Кемпена, напротив, заобилазно се каже да је бо-љи од филозофског и реторског начина, начин Светог писма и Христов: "Ја ширим своје учење без буке речи, без замршено-сти мисли, без граммења за почашћу, без сумња се разумом." Иако је ту безмало на поетски начин астерана ипак не чисти-ну сва заврзлама интелектуалних или схоластичких поступака! У тој давној књијци се и чуда обилазе, сем оних дубоко у духу човекову. Марулић, међутим, иако не монах, волео је много снагу и аргумент чуда. А то чуда запажених оним чули-ма која је иначе радо денунцирао, и сматрао да ни је несре-ћа кад у човеку окрњено функционисау. Марулић наводи чудо из живота св. Варваре која је морала да бежи од оца много-богца: камење ју је помагало бежећи с њом, и прирастајући

по потреби za visoke planine. Mora se priznati da je slika
lepa. Ali, dobar kompozitor, Marulić odмара читaoца na вре-
ме и од лених слика. Сва слика, сва мудра изрека, сва фи-
лософска афоризам. У погледу О Куталу долази на ред фило-
софска мисао. Опет Памбоне каже: "Кутал, да бих научно ка-
зати рач због које се нећу кајати."

У књизи о поукама за чист живот, неравно да велики
дао запремају проблеми сексуалног живота и чедности мушких
и женских. Ти су текстови, уосталом као код свих сред-
новековних теолошких писаца, или привених проповедника, у
најмању руку чудни, често неразумљиви, апсурдни или брутал-
ни. Таква је у ово време била метода дисциплине: пробудити
пожуду, па је онда гасити; мучити се ради чистоте и духов-
не јачине. У књизи трећој Марулићева дела о којем је рач,
у глави О добродетелима, имамо и примере са сексуалном му-
шом и победом. Вителуус, монах из Алесандрије, почео он је-
дереда да залази у квартал јавних жена, и изложио се ужасним
осудама и хулењу света, и све то мирно трпео. Шта је бива-
ло? Монах изабере жену, плета, и уђе с њом у собу, па се
онде баца у једном углу собе на колена, и у сузама моли Бо-
га за спасење несрећне жене. Пустиниак Павле, ради искушења
свога, долази на дивно место природе, и пред лежиште жене.
Сам себи прегриза језик, да би га страховити бол сачувао од
пожуде. Узгред речено, песник Марулић дао је ту напредно
леп опис природе. Међу многим примерима о чедности, неравно,
није изостао ни онaj чудни, у латинским похвалама чести
текст, који чак и у чувеној Стават матер долаз, који де-
кле није Марулићев. "Христос, хтевши се родити од чедне де-
војке" - незгодно нам је да наставимо нашим језиком - *Per
portam claudam in mundum hunc veniens, per quam vit non
transivit...* Уосталом, и на нашем језику се чита исто то,

у текстовима онога доба. У увodu пред Евангелијом - св. Симеона, од Отечена Провољачица, стоји: "... просто рећи, част и плечиста, и... увек девојка Марија, мати Христа..., на коју (Христос) неповредено прогнан, сачува је (матер) затворену..."

У књизи петој, где су поглавља о страдању од болести и о смислу болести, имамо опет само толико духовних рефлекса од болести колико и јавног инсистирања на оштећеном телу као једног од разних аскетских преимућства. Човек који је у болести изгубио једно око, узвикнуо је: "ослободио сам се једнога од две непријатеља", то јест, једна врата мање за улазак татина у човека. А како Марулић радо остаје на једнако постављеној норми дисциплине, налазимо исто гледиште и у хрватском спеву, у споменутом дијалогу између разума и човека:

Ако с' ова згубио, угаи' се згубио ми:

да с' врата затворио по на улази грех.

Али зато пред крај пете књиге имамо једно изредно завештање мудрости, ради којег, и сличних, добро је понекад прервати Марулићева упутства. Опет Мартион сабран је и миран на смрти, јачи од оноје душе, којој говори: "ваши душо, чега се бојаш!" А још раније је изредно да га сахране, чим издахне, онako какав се нађе, "без ичега светског при сахрањив". "И тако се у граду сазнало пре да је сахрањен него да је умро" - *Ante ovi sepiti su gde mrtvi nismo...*

Последње, шест књига често је богословски и средњовиковни. Ту су оне стварности које, иако ретко раније, не су наше стварности нашег времена. Усмјерени неки на острву видео је како Теодориха, краља Италије, од сакте Аријана,

бецају у огњену јаму онај папа и сенатор које је он дао убити зато што су бранили католицизам. У истом часу кад је онај имао визију, умро је краљ Теодорих... А да ли смо, збиља, о свим, и сви, извели из тих средњовековних стварности?

Све у свему, има да се понови: Марулић је раскинута личност. То је један правоверан католички аскет, али са примесима мастике личне. То је типичан и изражен латински писац, али и један даровит песник матерњим језиком, иако је тај језик извладав отискивао из своје књижевности све до дубоке старости. Нада, што је чинио ретко, узме Марулић да пише не атеку, него живот, онда није ни аскет ни племић, него је човек од крви и меса, и човек живих очају, и син сељачког далматинског и словинског народа. Нада, у Јудети, не описује религиозне удовичне екстазе, и, поводом гозбе асирских војвода, не уплеће морална поуке против промдривости, тачно оне које је обрадио у Евангелистаријуму, у поглављу *De vitio Iulianae Mientium*, него га дохвати располажење песничко да опише како су после раскошне гозбе испале пијане војводе из шатора, онда добијамо стихове снажног реализма:

Појдоше, заносе туд овуд ногама,
семи се надносе, кимљући главима;
у образ јим плами, а на носу пара,
и на браде прами латћаше се цхвара.

.....
јер ники о плочи удри собом пад се,
ники се помочи, ники кара свад се.

.....
а ники ратнише, ники се гнушаху,

а ники лежеше, ники не њ падаху;
а друзих ношеху ставит јих на одар,
токо се сазнаху коко мртав товар.

У другом хрватском спезу, сатиричном, наведено само у одном-
ку, Понглед и морезма, имамо још реалистичнију сцену: како
се фратри, о покладама, напијају, туку и рањавају и убија-
ју. Док на крају песме Марулић не истера наравоученије: да
не "тако равони разнесит' душице", како гаврани разносе но-
маће меса после туче, потле смо чули скоро раблеовски (Ra-
belais) одломак из разваданог живота фратара:

Дезуна (фатра) наскочи сладолик Катунар (фратар)
и рањава проточи кроз његов бренијар,
да њега не рани; он цокулом земах
удри га по рами, и тиска њим у прах.

Друга два фатра:

браду му попрпали, он њега рукама
еграбивши обади, и трепе ногама;
моћно га гњечеше петама трепљућа,
он под њим јечаше, дуку пуштајућа.

.....

Бра Сутул Грозого по трбуху љусну,
трбух бубну с тога, шнап на поли хрусну...

У Јудита, с друге стране, има складно извезених назвања,
воћана, цвећа у раскопном оријенталном врту, са пуно де-
тала некоег лепог ренесансног сликаног платна. Али после се
то ипак сплете са моралним примесима и елементима непобар-
ченим из класичне историје и митологије. Судећи по неким
реалистичким одломцима у Јудити, или у двема сатиричним пе-
смама, могао је Марулић, да је хтео, писати у стилу не са-
мо Хекторовића и Лукића, него и самог Чубриновића, песника

Јеђунка. Нешто је Марулића увек стезало, нечим се сам гушио. Песника у себи стављао је под исту дисципину као и аскета. И тако је постао чувен латински писац по ономе, ако смомо рећи, богатом "балдербуху" ескетског живота; а остао занамљив као хрватски песник можда најпре по питању: докле би отишао, да песнички темперамент није у себи гушио. Или га заиста није имао? Да, колико је страшица исписао о дивној теми пролазности човекове, са више или мање земаха, али никада да се сасвим понесе, и, одлучно Вергилију, у неколико речи каже целу трагедију пролазности целог јединог племена: *Fuimus Troes! Fuit Illium!* Никада да оно што је мислио и осећао тачно као много после њега Гундулић, да и каже као Гундулић:

Виђ' што је од њих сад остало:

тек у земљи земље мало.

Никада да се у молитви занесе као његов присни савременик, аскет Савонарола, (рођен 1452), да пусти на вољу немирима, и оној уплашеној грубости која је тако карактеристична за свеце и аскете, и да и он почне молитву као Савонарола што је: "Зашто, Госпode, гледам моје грехе! Зашто их бројим! Зашто их тако пажљиво посматрам, као да не знам да је човек што и цвет у пољу!"... Или: "Срце моје ме је оставило, Госпode! Не мисли више о мени, заборавило је своје спасење, одлутало с правог пута, отишло далеко... очи су му упрте широм света. Знао сам га, али се не одазива, отишло је, пропало је у гресима, продало се... О, Боже, срце често створи ми!"...

Но, ми данас нисмо у стању правилно судити значења и вредности ствари давно минулог Марулићаве добе. Ми појма немамо о моћи честоће духа у Средњем веку, о оној присности о којом су неки људи извели сјај божанским стварима. А још мање можемо судити колико је мучно морало бити живети у доба кад

је у Средњи век пробио дух Ренесансе. Јули нису више јасно знали: припадају ли пре земљи, или небу; је ли важнији народни језик или латински; је ли важнија свој народ од Европе, или од небесног царства... Кад су Турци већ добро притиснули били Далмацију, робили и убијали по Равним Котарима, у Омишу, Рину, Макарској, Шибенику, Трогиру, и стигао је под зидине утврђеног Сплита, Марулић мирно седи на острву Шолти, и пријатељу Наталасу, који му са тоном пребацивања јавља за народну несрећу, пише: да ће све то проћи, и да је важно само вечно блаженство које нас на крају чека. Али се ипак узбудио, вратио у своје место, и као последње своје дело на латинском језику спремио посланицу папи Хадријану VI: преклиње га да чини што може да окупи све хришћанске народе против Турана. А кад је описао папи страдања свога народа, додво је: "То што ти ником сад, нисам читао, него видео и чуо".

Марулићево дело се више не чита, али је оно ипак живо легло у основе југословенског културног живота. Име Марулићево не брише се из онога што морају познати студенти свег света који проучавају дух Средњег века; и то име не може изостати ни из чисто књижевних студија домаћих наших писаца и песника. Најзад, у делу Марулићеву има материјала који је тековина вечне јудске мудрости. Прелиставање тог дела, било оног латинског, било оног на језику "словенском", или како Јагић рече, на језику "далматинских Славена", или како данас кажу, на језику хрватском - занимљиво је и корисно и данас. И чисто психолошки је вредно проhodати тогом Марулићева рада: бежао је од сухих умних вожбава схоластике, јер га је вукло да говори душама великог броја јули. Етета што је одвише једнолико говорио. Али, до Бога је пут један, мако на стотину разних начина.